

UMENIE SPOLUPRACOVAŤ

Spolupráca ako spôsob budovania komunít v participatívnej tvorbe, galerijnej edukácii a výtvarnej pedagogike

/ Daniela Čarná

Príspevok je venovaný projektom, ktoré iniciovali umelci, kurátori a galerijní pedagógovia. Vyšli v nich z komfortných zón svojich ateliérov či brán galérií „do terénu“, v snahe o spoluprácu s rôznymi komunitami a jednotlivcami v roli spolutvorcov. Umenie spolupráce, participatívne, kolaboratívne či angažované umenie, ako tieto tendencie opisne pomenujeme, si citlivo a empaticky všima svoje okolie a reaguje naň: či ide o susedov, seniorov, deti, rodiny, ľudí bez domova, migrantov či väzňov; (slovami pápeža Františka „svätých od vedľajších dverí“), reaguje na „malé“, nenápadné, neviditeľné aj celospoločenské témy. Súvisí s dôrazom na sociálny rozmer umenia a so spoluzodpovednosťou za dianie okolo nás.

Cieľom umelcov pri sledovaných projektoch nie je vždy vytvorenie výtvarného artefaktu, ale predovšetkým dialóg, zdieľanie sa, proces medziľudskej a tvorivej komunikácie a záujem o druhého človeka, edukácia či príspevok k dôstojnosti, radosti zo života a zvýšeniu jeho kvality. Jednotlivé ukážky predstavujú projekty z oblasti výtvarnej pedagogiky, galerijnej pedagogiky a participatívnych projektov, ktorých prístupy a ciele sa v mnohom prelínajú. Nesuplujú pritom prácu sociálnych pracovníkov či psychológov, aj keď majú styčné body záujmu, ale ostávajú na im vlastnej pôde kreativity. Tá nie je výlučnou doménou umenia a umelcov, je súčasťou bežného života každého z nás, v podobe tzv. „malej kreativity“, tvorivého prístupu ku každodenným činnostiam. Ako hovorí košická výtvarníčka Ľudmila Horňáková, ktorá realizovala viaceré projekty so seniormi, kde im napríklad pomáhala s taškami na ulici: *„Kreativita je všade. Ak by som, napríklad, pracovala ako upratovačka, nechávala by som v priestore nejaké odkazy alebo prekvapivé umiestnenia predmetov, aby som tak povzbudzovala druhých k inému vnímaniu.“*¹ Na druhej strane dnes existujú výskumy, ktoré dokazujú že účasť na umeleckých aktivitách (ako je návšteva galérií, aktívna tvorivá činnosť) má aj terapeutický potenciál, a to nielen ako súčasť arteterapie, – napr. vo Veľkej Británii sa umenie predpisuje v rámci prevencie a podpory duševného zdravia.²

Podstatu umenia spolupráce výstižne zhrnula Petra Hanáková, ktorá téme participatívnej tvorby venovala viacero výstav:³ *„Novým morálnym imperatívom doby je „byť užitočný“, spoločensky prospešný. ... Umelec už neponúka výzdobné programy, dnes saturované reklamou či kreatívnym priemyslom, ale stáva sa spoločenským zlepšovateľom, ktorý vynalieza rôzne záujmové, rekreačné, terapeutické a liečebné programy. ... Kategória „Krásy“ je zatienená aurou „Dobra“. Okolo hláv umelcov „krúžia“ svätožiari... Tvorba umelcov pripomína službu laických bratov a sestier, investujúcich do pomyselnej evanjelizácie či pastorácie sveta – do práce za lepšiu a spravodlivejšiu spoločnosť.“*⁴ Alebo medzinárodne uznávaná česká umelkyňa Kateřina Šedá: *„To, čo dělám, není práce ani koníček, je to v podstatě životní styl... Já vlastně chci těm lidem ukázat něco, jako je zázrak, že oni se jednoho dne ráno probudí a vesnice bude vypadat úplně jinak.“*

¹ Kertészová, A.: Ľudmila Horňáková: Pri tvorbe na chvíľu nemyslíme na to, čo bolo a čo bude. Kreatívni môžeme byť vždy a všade. www.heroes.sk/ludmila-hornakova-rozhovor/

² Pozri napr.: [Umenie dokáže posilniť duševné zdravie. Aj u nás by ho mali predpisovať lekári, zhodujú sa odborníčky — Denník N](#)

³ 2020: Skupinová terapia, SNG: Schaubmarov mlyn Pezinok; 2022: Senior linka, SG Banská Bystrica.

⁴ Hanáková, P.: Misionárske polohy umenia. In Horák, O. – Chalupová, E., eds.: *Ruka na konci ramene*. Humpolec: Nadační fond 8ička, 2021, s.108

Učitelia tvorivosti

Počas minulého režimu, v období tzv. normalizácie mali výtvarníci, ktorí sa odmietli podriaďovať požiadavkám socialistického realizmu a tvorili súčasť neoficiálnej scény, dvere do galérií zatvorené. Viacerí z nich sa v polovici 70. rokov zamestnali ako pedagógovia na základných (a stredných) umeleckých školách. Aj keď to pre nich na začiatku nebolo zamestnanie snom, prijali ho ako výzvu a vycítili obrovský potenciál spolupráce s detskou tvorivosťou. Postupne vypracovali unikátne metodiky výučby výtvarnej výchovy, na ktoré nadväzujú aj dnešné koncepcie vzdelávania. – Dalo by sa povedať, že na bratislavských sídliskách vychovali generáciu tvorivých ľudí (dnešnej strednej generácie). Ide o výtvarníkov ako Marián Mudroch, Daniel Fischer, Ladislav Čarný, Igor Minárik, Vlado Kordoš či Dezider Tóth, viacerí žiaci Rudolfa Filu, významného výtvarníka, teoretika a pedagóga. Navyše, mnohí z nich mali doma malé deti a výchova umením a k umeniu prebiehala nielen na vyučovaní v ZUŠ, ale prirodzeným spôsobom aj doma s vlastnými deťmi, z čoho vznikli pekné príklady spoločných diel.⁵ Obrat smerom k spolupráci spája teoretik Ján Zálešák s „obratom k subjektu“ a dôrazom na konkrétneho adresáta, s ktorým umelecké dielo komunikuje.⁶ Potlačenie významu individuálneho autorstva a posilnenie spoluautorstva diváka kladie vyššie nároky na jeho aktivitu, či už mentálnu alebo praktickú. Ako však píše Rudolf Fila, „tvorbou ktorá od nás vyžaduje väčšiu intenzitu vnímania, získavame hlbšie uspokojenie. Lacné víťazstvá menej tešia, a platí to vo všetkých oblastiach tvorivej ľudskej činnosti.“⁷

Rudolf Fila so synom Vítom (4r.): Bez názvu, 1964

Marián Mudroch počas vyučovania na ZUŠ v Bratislave (inšpirácia tvorbou Adrieny Šimotovej), 80. roky 20. stor.

Participatívne diela nadväzujú na aktivity raných avantgárd, dadaizmu či futurizmu, a najmä na akčné umenie, so snahou o prepojenie umenia a každodenného života: napríklad v kolektívnej akcii Alexa Mlynárčika *Evina svadba* (1972), v ktorej interpretoval obraz Ľudovíta Fullu *Roľnícka svadba* v uliciach Žiliny, kde pracoval s realitou skutočnej svadby dvoch mladých ľudí; alebo v komornejších akciách Júliusa Kollera (*Univerzálny futurologický otáznik (U.F.O.)*, Čičmany, 1978).

⁵ Fenoménu spolupráce umelcov/umelkyní a detí bola venovaná výstava a katalóg: Čarná, D.: *Zostane to v rodine*. Bratislava: GMB, 2014.

⁶ Zálešák, J.: *Umění spolupráce*. Brno: Masarykova univerzita, Praha: Akademie výtvarných umění, 2011, s.13-14.

⁷ Fila, R.: *Načo nám je umenie*. Bratislava: Mladé letá, 1991, s.63.

Alex Mlynárčik: Evina svadba, Žilina, 1972. Fotozáznam akcie
foto: Miloš Vančo (zbierka SNG)

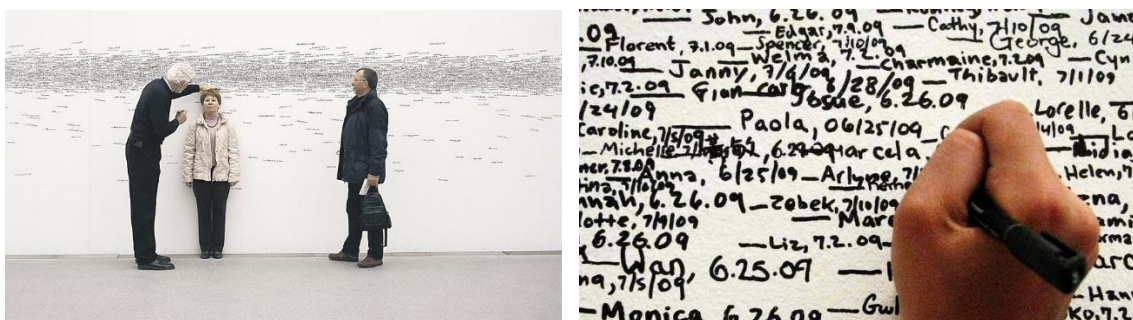
Ľudovít Fulla: Roľnícka svadba, okolo 1957 (zbierka SNG)

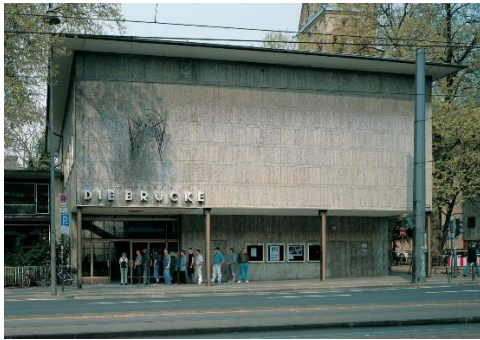
Július Koller: Univerzálny futurologický otáznik (U.F.O.), Čičmany, 1978 (zbierka SNG)

Kedy si naposledy stál v dlhom rade?

Roman Ondak v tvorbe vychádza zo zvykov, s ktorými má skúsenosť každý z nás. V diele *Meranie vesmíru* (2007), ktoré sa nachádza v zbierke Tate Modern v Londýne (kde bolo aktuálne vystavené, pri príležitosti 25. výročia galérie), ide o koncept prázdnej galérie, do ktorej počas trvania výstavy prichádzajú návštevníci a asistenti každého z nich zmerajú a k čiarke zaznamenávajúcej výšku pripíšu meno a dátum. Spomienka na detstvo, kedy sme sa (nielen v Československu) merali na zárubne dverí, spája individuálne príbehy návštevníkov do „obrazu sveta“, ktorý sa skladá z konkrétnych príbehov nás všetkých. Podobne v inštalácii *Good feelings in good times* (2003, v zbierke Tate Modern) v nás ožijú spomienky na rady, v ktorých sme stáli pred zelovocmi na pomaranče či banány počas socializmu. Inscenovaný zástup ľudí pred galériou či v jej interiéri poukazuje na dianie niečoho významného a pracuje s našou psychikou. Tam, kde sa čaká, sa deje niečo dôležité a mal by som sa pripojiť, nemal by som premeškať príležitosť... Nechám sa zlákať?

Roman Ondak: Measuring the Universe, 2007 (Tate Modern, Londýn)

Roman Ondak: Good feelings in good times, 2003 (Tate Modern, Londýn)

Kateřina Šedá sa sama nedefinuje ako umelkyňa, spájanie ľudí a komunikáciu s nimi považuje sa samozrejmu súčasť svojho života. Nepracuje s umeleckou terminológiou a jeden zo svojich najznámejších projektov *Od nevidím do nevidím* (2011, Tate Modern, Londýn) nazvala spoločenskou hrou. Ide o dlhodobý projekt, na začiatku ktorého oslovila obyvateľov obce Bedřichovice, v ktorých sa zdanlivo „nič nedeje“ a pozvala ich, aby šli spoločne (zadarmo) na zájazd do Londýna. Okolo známej Tate Modern pri rieke Temži ohraničila mapu územia, totožnú s rozlohou Bedřichovic a ľudí pozvala, aby každý robil to, čo bežne doma v sobotu: niekto pracoval na záhrade, ďalší hral bedminton, iný umýval auto či zametal... Toto všetko sa dialo v centre Londýna, ako poukázanie na význam komunitného života a relativizácia toho, čo zvykneme považovať za centrum a perifériu. V projekte *Elitka včera, dnes a zajtra* (Varnsdorf, 2023-24), ktorý nazýva skupinovú terapiu, reagovala na prepúšťanie ľudí z fabriky na výrobu pančúch, ktorá prebehla bez možnosti rozlúčiť sa s miestom, ktoré pre mnohých bolo nielen zamestnaním. Zorganizovala rozlúčku, kde znova prebehol proces výpovedí, no tentoraz s ľudským rozmerom, kde sa riaditeľ (ktorého hral najatý herec) každému osobne poďakoval a dal mu odstupné v bankovkách, ktoré pre túto príležitosť Kateřina Šedá nechala vytlačiť, aj s portrétmi zamestnancov. Jej aktuálnym dlhodobým projektom je *Národná zbierka zlovykov*, ktoré zbierka od ľudí v Čechách a na Slovensku a ich n prepája rôzne skupiny ľudí, ponúka možnosť istej terapie – o zlovyku hovorí ako o istej forme sebareflexie – a plánuje v ňom ďalej pokračovať.

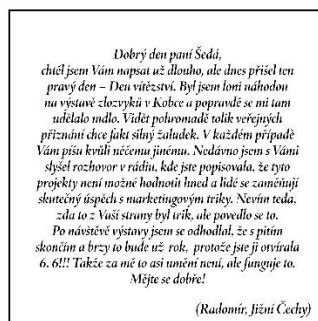
Kateřina Šedá: *Od nevidím do nevidím*, Tate Gallery, Londýn, 2011

Kateřina Šedá: Od nevidím do nevidím, Tate Gallery, Londýn, 2011

Kateřina Šedá: Národná zbierka zlovykov

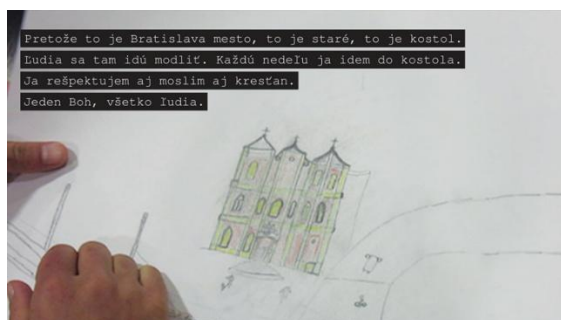
Daniela Krajčová a Oto Hudec v projekte *Karaván* (2013-2014) pravidelne počas leta vyrážajú do rómskych komunít a deťom prinášajú v karaváne, ktorý sa premieňa na herňu, bunker, učebňu a laboratórium v jednom, možnosť spoločných hier a spontánneho vzdelávania prostredníctvom kresby a animácie, ktorá im je prirodzene vlastná. Podobným spôsobom, „na kolesách“ sa do škôl a na festivali presúva aj projekt Juraja Čarného *Potulná galéria*, s rôznymi výtvarnými a hudobnými participáciami a workshopmi. Oto Hudec participoval s Igorom Kupcom, komunitou saleziánov a Michalom Žákom aj na projekte *Kvety ako gesto* (2021), kedy na základe kresieb kvetov ktoré rastú v okolí, vytvorili nástennú maľbu na paneláku, ako symbol nádeje, počas návštevy pápeža Františka. S rómskou komunitou dlhodobo pracuje aj Tomáš Rafa, napríklad v projektoch *Športové múry*, ktoré ich umelo vyčleňovali od spoločnosti a na ktoré spoločne maľovali a upozorňovali na riziká rozdeľovania spoločnosti na ľudí „druhej kategórie“. Daniela Krajčová dlhodobo pracuje s migrantami, prostredníctvom univerzálnej reči kresby, a aktuálne aj s výšivkami v rámci projektov pre ukrajinské ženy. Napr. v projekte *Manual SK: Posting boards* (2010) s migrantmi poznávali históriu Bratislavy a kreslili miesta, ktoré vnímali ako dominanty mesta, následne ich vytlačila ako pohľadnice.

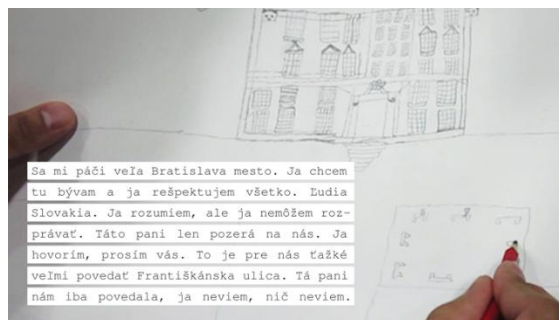
Daniela Krajčová – Oto Hudec: Karaván, 2013-14

Potulná galéria. Autor projektu: Juraj Čarný

Daniela Krajčová: Manual SK: Posting boards, 2010

Igor Kupec – Oto Hudec: Kvety ako gesto, 2021, v spolupráci s občianskym združením Street art communication, komunitným centrom ETP a komunitou Saleziánov don Bosca na Luniku IX, Košice

Tomáš Rafa: Športové múry, Veľká Ida, 2013

Performancia Andrey Čepiššákovéj *Prelievanie* (2021) sa realizovala v kostole dominikánov, na bratislavskej Kalvárii. V jej strede bol každodenný predmet - miska. Úžitkový predmet, symbol pohostinnosti, darovania sa, služby druhému, v liturgii miesto eucharistického sprítomnenia samotného Krista. V jednoduchej nádobe sa prelínal rozmer všednosti a posvätna, ako hovorí autorka, „každá miska v tvare kruhu môže v sebe ukrývať pokrm večnosti.“ Môže byť aj symbolom vychádzania zo seba, zo svojho stredu, nesie v sebe rozmer dokonalosti a nekonečna. Podobne ako v projekte *Sedimenty* (2025), ktorý pred pár dňami prebiehal vo Východoslovenskej galérii v Košiciach. Od ľudí autorka zbierala stovky nepotrebných porcelánových tanierov (a príbehov ich majiteľov), ktorým dávala druhý život, vpísaním rodinného receptu či posolstva od pôvodného majiteľa.

Andrea Čepiššáková: Prelievanie, 2021, Kostol Panny Márie Snežnej (dominikáni), Bratislava

Andrea Čepiššáková: Sediment, Východoslovenská galéria, 2025

Uväznené umenie

Do kategórie projektov, ktoré vychádzajú z interpretácie umenia v galériách no zároveň prekračujú ich hranice, by sme mohli zaradiť projekt *Väznica: miesto pre umenie* (2011). Jeho autorom je popularizátor umenia Ondřej Horák s Martinou Rekovou, okrem iného iniciátor projektu pre tínedžerov *Máš umelecké črevo?* Projekt bol založený na spolupráci medzi väzňami a súčasnými umelcami, ktorí si dopisovali a navzájom reagovali na svoju tvorbu, na záver vystavenú v prestížnej galérii DOX v Prahe. Projekt mal aj vzdelávací aspekt, kedy na základe rôznych indícií formou hry spoznávali ľudia vo väzení osobnosti českej scény a na záver do väzenia priviezli diela takých veľikánov (a veľikániek) ako je Toyen, Otto Gutfreund, Vladimír Boudník, Antonín Slavíček či Eva Kmentová. – To všetko s nevyhnutnosťou povolenia-výnimky ministra vnútra ČR, keďže sa jednalo o zbierkové predmety, na zapožičanie ktorých platí prísny režim. Projektu predchádzal komornejší, zameraný na seniorov, kedy Ondřej Horák s Evou Jiříčkovou do domova dôchodcov priniesli obrazy z depozitára Galérie Stredočeského kraja v Kutnej Hore, ktoré vznikli v rovnakom roku ako sa konkrétni senior/ seniorka narodili (*Obrazy u seniorov, Domov dôchodcov je depozitárom pre ľudí, depozitár obrazov je domovom pre obrazy*, 2010)

Väznica: miesto pre umenie, 2011, 7 väzňíc v ČR, autori projektu: Ondřej Horák, Martina Reková

Obrazy u seniorov. Domov dôchodcov je depozitárom pre ľudí, depozitár obrazov je domovom pre obrazy, 2010.
Autori projektu: Ondřej Horák, Eva Jiříčka

Na pôde galérie: Kunsthalle Bratislava vznikol komunitný projekt pre ľudí bez domova, ktorí realizovali galerijné pedagogičky Daniela Čarná a Lucia Kotvanová. Idea vznikla pri pozeraní večerných správ, kde odznela reportáž z najväčšej bratislavskej nocľahárne pre ľudí bez domova De Paul o výstave ľudí z miestnej komunity. Po nakontaktovaní sa na sociálnu pracovníčku Angelu Pokojnú sme spoločne pripravili stretnutia v „komunitnej búde“ a neskôr aj na výstavách v Kunsthalle, kde sme spoločne kreslili. Pri projekte sa postupne strácal rozdiel medzi tým kto program vedie a tým kto je účastníkom, stretnutia sa stávali obojstranným obohatením a zmysluplne vzájomne stráveným časom. Pri deťoch sme začínali a pri deťoch aj skončíme. V projekte *Detský mediátor* v Kunsthalle Bratislava sme zmenili role toho, kto vzdeláva a kto je vzdelávaný. Bariéru vo vnímaní súčasného umenia nás učili prekonávať deti, ktoré pravidelne chodili do galérie a im vlastnou rečou komunikovali o umení, čo následne prezentovali aj verejne, pred svojimi rovesníkmi, rodičmi aj cudzími návštevníkmi galérie.

Projekt s ľuďmi a pre ľudí bez domova, Kunsthalle Bratislava a Depaul, 2021,
autorky projektu: Daniela Čarná, Lucia Kotvanová

Detskí mediátori na výstave Ilona Németh: Eastern Sugar, Kunsthalle Bratislava, 2018
autorky projektu Daniela Čarná, Lucia Kotvanová

Z ukážok rozmanitých projektov, ktoré spája sila spoločenstva, spoločnej tvorivej práce a vzájomnej komunikácie cez umenie, sme poukázali na jeden z dôležitých rozmerov súčasného umenia, ktoré má v sebe potenciál zanechať v nás stopu a prispieť k scitlivovaniu na potreby druhých, v čom máme ako spoločnosť, ale aj jednotlivci isté rezervy. Na záver spomeňme slová pápeža Františka, prednesené pri návšteve Benátskeho bienále, najvýznamnejšej prehliadke súčasného umenia, ktoré vystihujú podstatu umenia spolupráce: „Svet potrebuje umelcov. ...Priznám sa vám, že sa pri vás necítim ako cudzinec: cítim sa ako doma. ... Pretože umenie má v každom prípade štatút „miesta útočiska“, skutočnosti, ktorá sa nepodriady režimu násilia a diskriminácie, pretože vytvára formy ľudskej spolupatričnosti schopné uznať, zahrnúť, chrániť a prijať každého. Skutočne každého, počnúc tým posledným. ... Bolo by potrebné, aby sa rôzne umelecké postupy mohli všade etablovať ako akási sieť miest útočiska, ktoré by spoločne pracovali na tom, aby zbavili svet nezmyselných a prázdnych protikladov“.⁸

Výber z literatúry:

Čarná, Daniela: *Zostane to v rodine*. Bratislava: Galéria mesta Bratislavy, 2014.

Čarná, Daniela: Učitelia tvorivosti – Umelci neoficiálnej scény ako pedagógovia základných umeleckých škôl. Flash Art, 6. 7. 2018, flashart.cz/2018/06/06/ucitelia-tvorivosti-umelci-neoficialnej-sceny-ako-pedagogovia-zakladnych-umeleckych-skol/

Hanáková, Petra: *Skupinová terapia*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2020.

Horák, Ondřej - Chrobák, Ondřej, eds: *Věznice – místo pro umění*. Praha: DOX, 2011.

Horák, Ondřej – Chalupová, Eva, eds.: *Ruka na konci ramene*. Humpolec: Nadační fond 8ička, 2021, s.108

Zálešák, Jan: *Umění spolupráce*. Brno: Masarykova univerzita, Praha: Akademie výtvarných umění, 2011.

Príspevok na synodálnej diskusii Skutočná moc je služba, 9. 6. 2025

Farnosť Kráľovnej rodiny, Bratislava, teplicka.org/synoda-u-nas/

⁸ Pápež František na Bienále umenia v Benátkach: Svet potrebuje umelcov. TK KBS, 29.4.2024
www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20240429045